

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА І НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ – ПЕРСПЕКТИВИ КОНКУРЕНЦІЇ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Останнім часом, зокрема і у вищих ешелонах влади, все частіше зустрічається комплексне, а не фрагментарне бачення фінансової системи нашої країни, її проблем та перспектив розвитку. Один з останніх кроків – ініціатива Уряду щодо відновлення діяльності Координаційної ради з питань політики фінансового сектора та розуміння необхідності розробки і впровадження комплексної довгострокової стратегії розвитку фінансового сектора.

Метою статті є з'ясування, яким має бути подальший розвиток фінансового сектора України, що є основним посередником у перетворенні накопичень фінансових ресурсів населення в інвестиції.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок особливостей історичного розвитку та важкої спадщини директивно-командної системи управління економікою на початку трансформаційних процесів (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) основним фінансовим посередником в Україні була банківська система. Населення, не маючи жодних альтернатив, відкривало депозитні рахунки в єдиному доступному банку – Ощадбанку. Необхідні кредитні ресурси підприємства отримували виключно через систему Держбанку за директивним рішенням, а споживче кредитування населення здійснювалося шляхом розстроченої оплати придбаного товару за рахунок заробітної плати, частина якої підприємством-роботодавцем перераховувалася підприємству роздрібною торгівлі. Страхуванням займалася також державна установа – Держстрах, пенсійна система була солідарною, всі її ресурси було сконцентровано Державним пенсійним фондом у Державному бюджеті. Фондового ринку не було взагалі, не існували й інші фінансові посередники.

Якщо цю картину порівняти з тією фінансовою системою, яку має Україна сьогодні, то прогрес є просто вражаючим. З інституціональної точки зору всі основні фінансові інститути в Україні створені, функціонують і фондовий, і валютний ринки, ринки банківських і страхових послуг. І хоча нашу фінансову систему без вагань можна назвати банкоцентричною, оскільки основним фінансовим посередником залишається банківська система [2], інші сегменти також розвиваються дуже динамічно. Але чи існує конкуренція між фінансовими посередниками на ринку фінансових послуг України?

Нещодавно Світовий банк закінчив дослідження фінансового сектора України [3] і надав досить показове порівняння з рядом інших країн світу. Незважаючи на те, що дані по Україні не відображають останньої динаміки,

ми можемо скласти досить правдиве уявлення про міжнародну позицію України.

Однак, незважаючи на те, що фінансовий сектор України за розміром є досить невеликим, зокрема й порівняно з країнами-сусідами, ми вважаємо, що у нас є перспективи для подальшого розвитку, зокрема й у сфері регулювання діяльності фінансових інститутів, наближення нашого законодавства до вимог Європейського Союзу.

Таблиця 1

**Фінансовий сектор: Україна та інші країни світу
(2002 рік, якщо не вказано інше), % до ВВП**

Країни	Капіталізація фондового ринку, 2003 ¹	Активи банків	Страхові премії	Активи страхових компаній, 2001	Пенсійні фонди, 2001 ²
Чехія	22,9	72,7	4,0	8,4	2,5
Угорщина	21,6	55,0	2,9	5,5	3,9
Польща	19,2	48,3	3,0	5,2	2,6
Болгарія	4,7	40,7	1,9		1,2
Румунія	10,0	24,9	1,1		0,0
Росія	63,6	36,2	1,5	1,4	н.д.
Україна	7,5	24,9	2,0		н.д.
Інші країни з перехідною економікою					
Бразилія	47,4	60,9	2,8		
Індія	44,7	56,2	3,3		н.д.
Корея	52,4	117,6	11,6	38,9	3,2
ПАР	216,2	91,2	18,8		6,2
ОЕСР					
Німеччина	57,8	183,9	6,8	41,3	3,3
Японія	53,9	148,2	10,9	60,3	18,5
Великобританія	155,1	292,5	14,8	97,1	66,4
США	137,8	59,7	9,6	40,5	63,0

Щодо банківського сектора, то про його розширення наглядно свідчить зростання банківських кредитів і депозитів. Депозити на рахунках фізичних осіб в комерційних банках зросли в середньому на 60 % протягом останніх чотирьох років; це зростання у 2002 році становило більш ніж 66 %, у 2003 році – 75 % і в 2004 році – 34,7 %. Середня сума депозиту фізичної особи зросла від 806 грн. у 1999 році до 2800 грн. (тобто від 152 до 528 дол. США), що спонукало до підвищення страхового покриття депозитів з 500 грн. у 2001 році до 3000 грн. у травні 2004 року. Загальні активи банків протягом

¹Для Болгарії, Казахстану, України, Кореї та Чеської Республіки наведено дані за 2002 рік; для країн ОЕСР – за 2001 рік.

²Для Болгарії наведено дані для червня 2003 року. Для ПАР наведено дані для 2001 року.

періоду 1999-2003 років зросли від 16,2 до 33,0 % ВВП, що майже виключно зумовлене зростанням кредитів, наданих реальному сектору, а їхня сума зараз складає близько 27 % ВВП.

Окрім зміни кількісних параметрів розвитку банківського сектора, слід звернути особливу увагу на параметри, які характеризують якісні зміни. Крім традиційних депозитних і кредитних операцій, банки все частіше пропонують своїм клієнтам і операції з цінними паперами, довірче управління активами. І тут можна назвати не лише відповідальне зберігання, а й сприяння в проведенні емісій боргових цінних паперів підприємств, ведення реєстрів, емісію власних цінних паперів та фінансове посередництво на ринку цінних паперів.

В цілому можна констатувати, що операції банків на фондовому ринку активізувалися. Тут і значне збільшення первинних емісій цінних паперів, особливо корпоративних облігацій, і зростання капіталізації та обсягу торгів на вторинному ринку. Однак є певні проблеми з прозорістю операцій – на жаль, угоди в основному укладаються поза межами організованого ринку, не завжди діє принцип “поставка-проти-оплати”, існують певні недоліки у функціонуванні депозитарно-клірингової системи.

Однак фондовий ринок і банківська система не стали конкурентами на ринку фінансових послуг України, як це буває в країнах з розвинутою ринковою економікою, де вони пропонують інвесторам альтернативні варіанти вкладення їх заощаджень [2]. Фондові ринки розвинутих країн, будучи незамінною складовою ринку капіталу, історично доповнювали та в деяких сферах заміщували банківську сферу, особливо для залучення ресурсів на нові ризикові проекти. На жаль, в Україні населення не поспішає вкладати свої заощадження в цінні папери, надаючи перевагу банківським депозитам, а нефінансові корпорації поки дуже рідко є емітентами облігацій, для них переважаючим джерелом зовнішніх (залучених) фінансових ресурсів продовжують залишатися банківські кредити.

У свою чергу, банки займають домінуючі позиції на фондовому ринку України. За даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, оприлюднених на Другому міжнародному форумі “Банк – розвиток – 2005”, який відбувся у жовтні 2005 року в Києві, 42 % торгів на організованому фондовому ринку у I півріччі 2005 року відбулося за участю банків, вони були андерайтерами половини емітованих корпоративних облігацій. Банки беруть участь у роботі депозитарно-клірингової системи – вони є зберігачами і реєстраторами українських акціонерних компаній.

Однак, незважаючи на прискорене зростання протягом останніх років кількісних показників розвитку фондового ринку, насамперед обсягів випуску та торгівлі цінними паперами, якісні його характеристики, які полягають у здатності масштабно формувати справедливі ринкові ціни на пайові та боргові цінні папери, залишаються на надзвичайно низькому рівні. Незначна питома вага організованої торгівлі цінними паперами, у процесі якої формуються такі ціни (1,7 % – у 2003 р., 2,9 % – у 2004 році, 4 % – за

підсумками I півріччя 2005 року), не дає можливості потенційним інвесторам об'єктивно оцінити ринкову вартість переважної частини вітчизняних підприємств.

У державі не створено єдиної системи організованої торгівлі цінними паперами (в Україні наразі функціонують вісім фондових бірж і дві торговельно-інформаційні системи з різними правилами торгівлі), законодавством України не встановлена необхідність існування нерозривного технологічного зв'язку між діяльністю організаторів торгівлі та депозитаріїв, через що не виключена ймовірність укладання на організованому ринку фіктивних угод, ціни за якими можуть значно відрізнятись від справедливих ринкових.

Незважаючи на позитивні тенденції функціонування ринку державних цінних паперів, занепокоєність викликає збільшення частки іноземних інвесторів у структурі власників ОВДП (з 16 % станом на початок року до 52 % за підсумками 9 місяців), які у 2005 році придбали більше половини внутрішніх державних зобов'язань, реалізованих Міністерством фінансів України.

Неодноразові звернення Національного банку України до Міністерства фінансів України щодо обмеження участі нерезидентів на ринку державних цінних паперів не мали належної дії, а тому, незважаючи на вжиті Національним банком України заходи щодо ускладнення ввезення нерезидентами в Україну "гарячих" грошей, ризики щодо подальшого нарощування обсягів державних облігацій, що перебувають у власності іноземних інвесторів, й наразі залишаються значними.

Щодо інших сегментів фінансового сектора (до якого належать небанківські фінансові і кредитні установи), то не зупиняючись детально, зауважимо, що і страховий ринок, і ринок послуг небанківських фінансових установ розвиваються дуже динамічно. Стосовно страхових компаній, то про досить високий рівень конкуренції в сегменті свідчить не лише їх значна кількість³. Індекс Герфіндаля-Гіршмана в цілому по страховому ринку склав 246,7, що майже в чотири рази менше за 1000 і свідчить про досить високий рівень конкуренції на ринку⁴.

Однак реальної конкуренції між банками і небанківськими фінансовими установами на ринку фінансових послуг України немає. І одна з основних причин – низький рівень активів порівняно з банківською системою. Так, в ході дискусій на міжнародній конференції "Сучасні фінансові ринки та їх роль у створенні сприятливого інвестиційного клімату в Україні", яку 11-12 жовтня 2005 року проводив Національний банк України разом з Організацією економічного співробітництва і розвитку, Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг, були наведені наступні обсяги активів небанківських фінансових установ і банківської системи за підсумками I півріччя 2005 року:

³За підсумками I кварталу 2005 року – 392, тоді як в I кварталі 2004 року – лише 360.

⁴За даними сайту <http://www.dfp.gov.ua>.

**Активи банків і небанківських фінансових установ України станом на
01.07.2005**

Установи	млрд. грн.
Страхові компанії	18,539
Кредитні спілки	1,387
Недержавні пенсійні фонди	0,021
Фінансові компанії	1,292
Банківська система	172,789

Зрозуміло, що маючи активи, які у 8 разів менші за активи банківської системи, небанківські фінансові установи не можуть скласти їй реальну конкуренцію. До того ж переважна більшість найбільших страхових і фінансових компаній входить до складу фінансових груп, які поєднують цю діяльність з банківською.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що перетворення фінансової системи на ефективну та надійну основу економічного розвитку вимагають удосконалення фінансової політики, яка має бути спрямована на пошук найбільш досконалого поєднання таких компонентів фінансового ринку, як банківська система та фондовий ринок, які відповідають за акумулювання та перерозподіл фінансових ресурсів. Зокрема, для підвищення інвестиційного та антиінфляційного потенціалу, яким володіє ринок цінних паперів України, існує нагальна необхідність термінового вдосконалення вітчизняного законодавства з питань функціонування фондового ринку. З цією метою необхідно забезпечити прийняття законів України “Про цінні папери і фондовий ринок”, “Про іпотечні цінні папери”, “Про похідні цінні папери”, нові редакції законів України “Про акціонерні товариства”, “Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні”, а також внести зміни у деякі нормативно-правові акти Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Список літератури

1. Набок Р., Шитко О.П. Фондові ринки в країнах – нових членах ЄС. Становлення і перспективи // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 7.
2. Питання функціонування та вдосконалення інфраструктури фондового ринку України / За ред. О.І. Кіреєва. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2005.
3. Розвиток небанківських фінансових установ в Україні: стратегія і план заходів з реформування політики сектора // Світовий банк. – Березень. – 2005.
4. Claessens S., Lee R., Zechner J. The future of Stock Exchanges in European Accession Countries: Corporation of London. – May 2003. – P. 20.
5. Demirguc-Kunt A., Levine R. Bank-based and market-based financial systems: Cross-country comparisons, World Bank, 1999.
6. King R.G., Levine R. Finance and growth: Schumpeter might be right // Quarterly Journal of Economics. – 1993. – № 108(3).

7. Kotaro Tsuru. Finance and Growth. Some theoretical considerations and a review of the empirical literature/ Economics Department Working Papers. – 2000. – № 228 // <http://www.oecd.org/eco/eco>.
8. Laporta, Lopez-de-Silanes R.F., Shleifer A., Vishny R.W. Law and finance // Journal of Political Economy. – 1998. – № 106(6).
9. Rajan R., Zingales L. Banks and Markets: The Changing Character of European Finance // NBER Working paper series, Working paper 9595, March, 2003.

Отримано 22.12.2005

Шитко, О.П. Банківська система і небанківські фінансові інститути – перспективи конкуренції на фінансовому ринку України [Текст] / О.П. Шитко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2006. - Вип. 16. - С. 182–186.